

Anadolu'nun tarihî coğrafyasına ait notlardan

ALÂÜDDİN KEYKÛBAD VE HALEFLERİ ZAMANINDA SELÇUKLU-KÜÇÜK ERMENİSTAN HUDUDLARI

C. Şehabeddin Tekindağ

Alâüddin Keykûbad I. devri Anadolu Selçukî devletinin en azametli bir devri olmuştur. Bu devrin açılmasında esaslı bir rol oynadığı görülen Alâüddin'in, Sis'deki Rubenien hânedanı¹ ile sıkı bir münâsebet te'min ederek, kral Heytum I. (1226-1270)i kendine tâbî' kıldığını görüyoruz².

Küçük Ermenistan şehirleri XIV. asırda Ebu'l-Fidâ'ya (ölümü: 1331) göre, Tarsus, Ayas, Adana, Masisa (Misis), Bersbirt (برس برت) Telhamdûn, Aynzerbe, Serfendikâr (سرفندکار), Sis şehirlerinden ibâretti³. Rubenlerden Leon II.nin fa'al hareketleri sayesinde İskenderun körfezinden Satalie⁴ körfezine kadar uzanan krallık, Alâüddin'in fetih-

¹ Bu hânedanı teşkil eden Ruben, Bagratuni kralı Gagik'in akrabalarından idi. Gagik, Rum prensi Mantalem'in oğulları ile vuku'a gelen mücâdelelerin sonunda, Kositar mevki'i ile buranın Parçirpert denilen kal'asını (yüksek kal'a manasına gelen bu kal'a Ceyhan ırmağının bir kolunun kıyısında bulunuyordu) ele geçirmiş, Toros dağlarının üzerinde bulunan Koromozol köyünde istiklâlini ilân etmiştir. Bu sülâle 1375 senesine kadar bâzı fâsılalarla devam etmiştir. Bu hânedan hakkında mufassal ma'lûmat için bk. Çamiçiyan, *Ermeniler Tarihi*(Ermenice), Venedik, 1784. II. chap. XVI. s. 86(Tercüme: B. Hırant), Antuvan Hancı, *Muhtasar Tevarih al-Ermeni*, Beyrut, 1868, s. 23 vd.

² Heytum I., paralarında Alâüddin'in de ismini yazmağa mecbur kalmıştır. Sikkelerinin ön yüzünde Հեթումի թագաւոր Հայոց (Heytum Ermeniler kralı) ibâresi yazılmakda, arkasında da Arabca olarak «السلطان المظم غياث الدين» «السلطان المظم غياث الدين» ibâresi bulunmaktadır. Bu paar ve diğer paraların tam listesi için bk. V. Langlois, *Numismatique de l'Arménie, Au moyen-Age*, Paris 1895, s. 45-50.

³ Ebu'l-Fidâ, *Takvim el-buldân*, Nşr. Ch. Schier, Dresden, 1845, s. 137. Bu kal'alar hakkında mufassal ma'lûmat için şu kitaba mürâcaat ediniz: le P. Léonce M. Alishan, *Sissouan (Kilikya)*, Venise 1885 (ermenice) s. 204, 236-254.

⁴ Alâiyye körfezi.

leri neticesinde gerilemeğe başlamış, Kilikya'nın en mühim kal'alarından Galonoros⁵, 'Alâiyye⁶ gibi sahil şehirlerinin fethi üzerine Silifke'ye kadar daralmıştır⁷. Çaşnigîr Emîr Mübârizüddin Çavlı'nın Alâüddin'in emriyle Kilikya'da yaptığı fetihler büyük bir muvaffakiyetle neticelenmiştir. Bunu müteakıyp «Mübârizüddin Ertokuş Atabeg»in⁸ sahil şehirlerinden Mafga (مافغا)⁹, Enduseh (اندوسح), Anamûr, Aydos¹⁰, Şebeh شیخ¹¹, Senkine سنکه¹², Yengibe ينکه¹³ gibi kal'aları fethetmesi, Selçukîleri asıl Kilikya topraklarına yaklaştırmıştır. Zaptedilen ve eski İsaüriya vilâyetine tekabül eden bu mntıkaya ta'yin olunan Emîr Kamerüddin Lâlâ¹⁴'nın ismi bilâhare buraya alem olmuştur.

'Alâüddin'in sahil şehirlerinde yaptırdığı bu fütuhattan¹⁵, Ayas¹⁶,

⁵ Farsca ve Türkçe Selçuknâmelerde « کالونوروسی » şeklinde kayıtlıdır. Msl. bk. *İbn Bibî*, Nşr. Houtsma, III. s. 227, not: a., IV. Ermenice metinlerde *Կալոնորոս* şeklinde kayıtlıdır. Bu kal'anın ta'rifi için bk. Alishan, *Sissouan (Kilikya)*, 313 vd.

⁶ Eski Candelore.

⁷ bk. W. Heyd, *Hist. du commerce du levant*, Leipzig, 1885, I, 367.

⁸ Bu sırada Antalya ve civarının ser-leşkeri bulunuyordu.

⁹ İhtimal Manavgat (مناوغان) olacak. Netekim grek kaynaklarında Mávava Mávava şeklinde yazılıyor. Bu hususda bk. Houtsma, III. s. 370, not: b.

¹⁰Bu yalnız 'Âlî'nin Türkçe Selçuknâme'sinde bulunuyor. *İbn Bibî*'de yoktur. Her halde zâid olacak.

¹¹ Keza.

¹² Keza.

¹³ Keza.

¹⁴ *İbn Bibî*, IV, 141, 321., III, 369. Bu zatın ismi sonraları bu mntıkada yetişen meyvalara alem olmuştur. Msl. bk. Kamerüddin zerdalisi Ebu'l-Fidâ *Takvim*, s. 213., *Aynî*, *Ikd al-cüman*, Türkçe tercümesi; Üniversite kütüphanesi, vr. 165/b), Kamerüddin kayısısı « مشمش » bk. İbn Batûta, *Tuhte al-Nüzzar*. Trc. M. Şerif, İstanbul, 1333, I. s. 314, 322).

¹⁵ Orta çağda, cenubi Anadolu'nun bu sahil şehirleri hakkında en faydalı ma'lûmatı veren İtalyan seyyahları ile Kıbrıs kronikörleri olmuştur. Sonraları buralarını gören Avrupalı ve Arap seyyahları ile gemicileri, birbirlerini tamamlayan hayli ma'lûmat vermişlerdir. Sanuto tasvir ve ta'riflerini gemiciler için yapar. Sahillere İtalyanca isimler vermesi ise bizi bir hayli yormaktadır. Bu sahil şehirlerinin ta'rifi için şunlara bakmak faydalıdır: Corencez, *Itinéraire d'une partie peu connue de l'Asie Mineure*, Paris, 1816. s. 292., Beaufort, *Karamania*, 2e édit. chap. IX. s. 181 vd., Mas-Latrie, *Trésor de chronologie* Bib. de l'Ecoles des chartes, Série, II, I, 326, 328 vd., II, 138-141., St.-Martin, *Mémoires*, I, 198-203.

¹⁶ Lajazzo, Aγιαçi, Eski ismi Agée olan Ayas Kilikya'nın tabii bir limanı idi. Gayet kuvvetli bir surla çevrili bulunuyordu. Küçük Ermenistan'ın bu en mü-

Gorigos¹⁷ gibi iki müstahkem kal'a hariç kalabilmişlerdir. Tarsus, Adana ve Mamistra¹⁸ gibi Kilikya şehirleri, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin geniş bir ağız olması ve bu geniş ağızdan hristiyan gemilerinin kolayca girebilmesi neticesi olarak Selçuk hücumlarına ma'ruz bulunmamışlardır.

Büyük bir transit merkezi olan Ermenistan krallığının, Suriye'den gelen kervan yollarını Konya ve İstanbul'a ulaştırması bakımından ticarî bir ehemmiyeti haiz bulunan şehirleri, bu yolların üstünde bulunan dar geçit ve boğazlarının ehemmiyeti, daha XIII. asrın başlarında İtalyan cumhuriyetlerinin nazar-ı dikkatini çekmişti. Portella'dan başlayan ticaret yolu, Ermenistan topraklarını deniz kenarından dolaşarak Mamistra'ya, buradan da Adana'ya ulaşıyor, Külek boğazını da kat'ederek Toros'lara yaklaşıyordu. Bu noktadan çıkan yol ise doğru Konya'ya vasıl oluyordu¹⁹. Toros'ların en mühim geçidi olan Külek boğazının kuvvetli kal'ası Gouglag²⁰ tesmiye olunuyordu ki bu kal'a Selçuk ve Türk uluslarının bulunduğu hududu muhâfaza ediyordu²¹. Torosların bu mıntıkasının zengin ormanları, ma'denleri²², Anadolu'nun hemen her yerinde meşhur olan at ve katırlarının bolluğu, Toros'ların öte yanındaki Selçuk oğullarının ve onlara tâbi' boy ve oymak'ların hırslarını celbediyordu.

him limanından, Sis, Mamistra, Adana ve Tarsus'a giden kervan yolları, orta çağda büyük bir şöret kazanmıştır. Buranın gümrükleri de büyük bir yekûn tutuyordu. Bu hususta bk. Alishan, *Sissouan*, s. 367 vd. Nikolas de Nicolay ise Sattalie'yi eski Ayas ile karışdırmıştır. Bk. *Navigaton*, Lyon, 1568, s. 148. Marcopolo ile Barbano kal'asının metaneti hakkında uzun ma'lûmat verirler. Çamiçiyan ile Ebu'l-Fidâ, Mine olarak kaydettikleri iskelesini müslümanların 1323 senesinde zabt ettiklerini yazarlar.

¹⁷ Şimdiki Görkös. Bu isimli körfeze mukabil inşa olunan bu mustahkem kal'a, orta çağda muhtelif isimlerle kaydolunmuştur. Ermenice kitâbelerde *Կռախլոս* olarak kaydedilmektedir. Grekler *Κωρυλλοσ*, Lâtinler ise *Curcum*, *Curcum*, *Curta*, *Corc* şekillerile yazmaktadırlar. Idrisi, *قرقس* ve *قيرقوس* şekilleri ile yazar.

¹⁸ Bugünkü Misis. Burası eski Mopsueste olub, Massissa, Missis isimlerini de taşımakta idi. Bu hususta bk. Alishan, *Sissouan*, s. 245-247.

¹⁹ W. Heyd, I, 370.

²⁰ Kal'anın mükemmel bir gümrük teşkilâtı bulunuyordu. Kal'ayı en iyi ta'rif eden Kotschy, burasının bir Ceneviz kal'ası olduğu kanaatindedir. Alishan ise kal'ayı mufassalan ta'rif ederek, bir de plânını vermektedir. Her ikisi hakkında bk. *Reise in den Cilicischen Taurus*, s. 71., *Sissouan*, s. 124-126.

²¹ bk. Kotschy, *Reise*, s. 71.

²² Bilhassa burada çıkarılan demirin bolluğu hakkında bk. V. Langlois, *Voyage en Cilicie*, s. 11-13.

Oğuzların hemen her kolundan Anadolu'ya kopup gelen bu boy ve oymaklar, Alâüddin tarafından hıristiyanlarla hemhudud olan bu mıntıkalara yerleştirildiler. Bir kısmının Denizli (Lâdik, Laodikeia), Honâs taraflarına gönderilmesine mukabil, ekseriyeti teşkil eden kısım Ermenâk²³, Ereğli, Mût, Gülnâr, Mer'a (مرع) kal'aları civarlarına uç teşkil etmek üzere yerleştirildiler. Kuvvetli tahkimatı bulunan Ermenâk kal'ası orta çağda Kilikya Ermeni Tekfur (Տակավոր = Takavor)larıyla Konya Selçukîlerinin haberleştikleri bir geçit yeri olmuştur. Uç beyleri düşmanla daimî bir mücâdele yeri olan bu tehlikeli sınırlarda vakit, vakit istiklâl dâvasına kalkar veya resmî devletin verdiği salâhiyetle bu saydığımız hudud şehir veya kal'alarını zaptetmek müsaadesini hâiz bulunurlardı. Devlet de muvaffakiyeti müteakıyp kendilerine buralarını tımar olarak verir ve bir nevi' de ünvan i'ta ederdi. Türkmenlerden bir kısmı Türkmen dağı denilen bu mıntıkada ba'zı yolsuz hareketlerde bulunduğu gibi, bir kısmı da Torosların vâsi ormanlarında kömürcülük yaparak mai'setlerini te'mine uğraşırlardı. Bu uç Türkmenleri içinde en kuvvetli olduğunu gördüğümüz Karaman boy'u, Selçukî devleti kuvvetli olduğu müddetçe veya Kilikya Ermeni prensliği uç kal'alarına, zengin Kilikya şehirlerine hâkim olduğu nisbette, kendi hallerinde yaşamayı tercih ediyorlar ve bir müddet sonra yarı göçebe bir hâle gelecek toprağı sürmek, bereketli arâzide pek ziyade üreyen koyun, keçi, katur, at gibi ehli hayvanları yetiştirerek yaşamağa başlıyorlardı. Ba'zan boy ve oymaklar gayrete gelerek veya fırsatını bularak, sürülerini otlattıkları, etrafında at koşturup obalarını kurdukları, Ermenilerle meskûn kal'aların civarında birdenbire toplaanrak hücuma geçiyorlar, bunu metbu'ları olan sultana da bildirdikten sonra, ekseriyetle onların da tasvibi ile, bu kal'alarda yerleşiyorlardı.

Alâüddin'in halefi olan Gıyasüddin, zamanını karışıklık içinde geçirdiğinden, Ermenistan seferlerini ihmal etti. Yalnız, Ruben'lerden Heytum II.nin Baycu'dan al damga (dostluk fermanı) almasını müteakıyp, dayısı Lambron prensi Konstantin ile vuku'a gelen mücâdeleleri sırasında, Kostantin'in Gıyasüddin'e ilticâsını fırsat sayan Sahib Şemsüddin Isfahanî, Selçuk askerleri ile Sis²⁴e taarruza karar vermiş, Tar-

²³ Burası eski çağlarda Isauriya mıntıkasında bulunan Germanikopolis şehri idi. Germanik ismi sonraları Ermenâk şeklini almıştır. Kuvvetli tahkimatı bulunan kal'a zamanla yıkılmış ve burasını asıl Kilikya'ya bağlayan ana yol da harabiyete yüz tutmuştur. Bu hususta bk: Ş. Tekindağ, Ermenak, İslâm Ansiklopedisi.

²⁴ Küçük Ermenistan krallığının Tarsus'dan sonra (1185 den sonra) ikinci

sus²⁵ muhasarasında askerlerin sebatsızlığı görülünce de geri dönmüştür²⁶. 1255 senesinde, Selçuk tahtında bir müddet için yalnız kaldığını gördüğümüz İzzüddin Keykâvus'un, Heytum'un Mengü Kaanın yanına gidip gelmesini müteakıyp²⁷, ordusu ile Vahga (Fege) geçidinden geçerek Kilikya'ya hücum ettiğini biliyoruz. Ancak İzzüddin'in hücumunu oğulları ile birlikte karşılayan Heytum, krallığı müdafa etmiş, hiç bir kal'a Selçukîlerin eline geçmemiştir. Bunu müteakıyp, Gıyasüddin Keyhüsrev III. zamanında Selçuk oğulları üç defa Kilikya'ya girdiler. Fakat muvaffakiyet evvelkiler gibi olamadı, Leon II. şiddetli bir müdafaada bulundu. Bununla beraber Selçukîler, Lambron (Nemrun) Kontluğunun yanında bulunan İskevra büyük manastırının

bir merkezi olmuştur. Kal'ası taşlı bir dağın meyli üzerine «amphithéâtre» şeklinde inşa olunmuştur. Alçak surları, Tarsus kal'ası örnek tutularak yapılmıştır. Tarasalı evlerinin güzel manzaralarını garb ve şark seyyahları tasvir etmişlerdir. Arab seyyahlarından İbn Sa'id (ölümü: 1274 yahut 1286. bk. C. Brockelmann, *GAL*, I, s. 336) ile İbn Nedîm, kal'anın tasvirini yapmakta ve bir çok faydalı ma'lûmat vermektedirler. İbn Nedîm kal'anın Harun ür-Reşîd'in hâdimlerinden birisi tarafından inşa ettirilerek سيسة tesmiye edildiğini kaydeder. 1200 senesinde burada bir çok imaretler yaptıran Leon II.nin, bilhassa inşa ettirdiği büyük bir katedral, kal'ayı Ermeni prenslerinin taç giydikleri ruhanî bir şehir haline koymuştur. Netekim 1211 senesinde hacca gitmek maksadıyla Leon'ın yanına gelen Germenlerden Kanonikos Vilebrand'ın, Noel yortusundaki su takdisi merasimini görerek verdiği malûmat bizce çok mühimdir. Bu zâtın kitabını gören Çamiçiyan, kendi eserinde bunu zikretmektedir. bk. *Ermeniler Tarihi* (Ermenice), II. chap. XXXIV, s. 163-175. Orta çağda kal'anın tasviri için bk. V. Langlois, *Voyage a Sis*, Paris, MDCCLV, s. 3-17., *Ermenice kitâbeler*, s. 17 vd., V. Langlois, *Inscriptions*, Paris, 1854, s. 17., St.-Martin, *Mémoires*, II, 437., Alishan, *Sissouan*, s. 211-229 vd.

25 Sis'den evvel Ermenistan Kırallığının merkezi bulunuyordu. Gayet sağlam ve büyük olan kal'asını ta'rif eden İbn Havkal, aynı zamanda kal'anın üzerinde taştan iki sur olduğunu kaydetmektedir. Şehrin XV. asırdaki vaziyeti hak. bk. *le Voyage d'outremer de Bertrandon de la Broquiere*, Nşr. ch. Schefer, Paris, M. D. CCC. XCII. s. 107 vd. Ayrıca bk. *Sissouan*, s. 263 vd.

26 İbn Bîbî, IV, s. 249-250, *Sembad, Chronologie*, Paris, 1859, s. 28. Bununla beraber Heytum'un, Gıyasüddin Keyhüsrev'i metbû tanıdığına dâir elimizde mühim bir vesika vardır ki bu da onun namına Sis'de 630 tarihinde Ermenice ve Arabca suretli bir para bastırılmış olmasıdır.

Biz, Sultan Keyhüsrev bin Keyhubâd'ın ismini sarahatle gördüğümüz gibi, paranın kenarında 630'da Sis'de basıldığını ifade eden ibâreyi dahi hiç bir tereddüde mahal kalmıyacak surette okuyoruz. Bk. V. Langlois, *Numismetique de l'Arménie*, Paris 1855, s. 57.

27 Bk. Çamiçiyan, *ayn. esr.*, III, s. 40, Kiragos Vartebet, *Ermeniler Tarihi*, Trc. TM. II. 1928, s. 119-203. (Burada Heytum'un seyyahati mufassalan anlatılmaktadır).

mühim bir kısmını yakmağa muvaffak oldular²⁸. Bir müddet sonra, Selçuk oğullarının bu Kilikya taarruzlarına, Memlûklar da iştirâk ederek, kırallığı âdetâ çenber içine aldılar. Bunun üzerine, yukarıda fa'al hareketlerini gördüğümüz Leon, bu müşterek taarruzlar karşısında mukavemet edemeyeceğini anlıyarak, İlhân Abaka nezdine gitmek ve ondan yardım istemek lüzumunu hissetti. Kendisi, İlhanîlerin yardımını te'min ettiği bir sırada Selçukîlerin Torosları aşarak Kilikya'ya girdikleri görüldü (1277)²⁹.

Toros'larla kapanan Kilikya hududu üzerinde bulunan müteadit kal'alar, istilâ maksadı ile geçen ordular ortasında birer ada gibi kaldılar. Selçukîlerin Kilikya'ya son girişleri Memlûklarla müştereken yapılmıştır. Gâzân han'ın ölümünü müteakıyb (1304) yapılan bu müşterek seferde, Adana, Tarsus gibi Kilikya şehirleri yakılmış, memleketin müdafaasını üzerlerine alan Moğol askerleri ise hiç bir şey yapamıyarak seyirci kalmışlardır³⁰.

²⁸ Bk. Çamiçiyân, *ayn. esr.*, III, s. 68. Bu manastır hak. bk. Alishan, *Sissouan*, s. 76-97., bilhassa Iskevra'nın tarihi için bk. s. 97 vd.

²⁹ Bk. Çamiçiyân, *ayn. esr.*, III, s. 68.

³⁰ Bk. Çamiçiyân, *ayn. esr.*, III, s. 68.